

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΙ. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΥΠΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΙΑ ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ανδρομάχη Χατζηγιάννη

Η εξισορρόπηση, συμφιλίωση ή εναρμόνιση μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής ή διαφορετικά η «εξισορρόπηση της ζωής με την εργασία»¹ δεν αφορά μόνο τις γυναίκες, δεν είναι γυναικείο θέμα ή πρόβλημα, αλλά θέμα και πρόβλημα και των δύο φύλων που συνδέεται με τις «έμφυλες σχέσεις». Ταυτόχρονα δεν αποτελεί θέμα που περιορίζεται στην οργάνωση του χρόνου των γυναικών οι οποίες καλούνται να τον διαχειριστούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στους ρόλους τους ως εργαζόμενες, αλλά και ως υπεύθυνες για την φροντίδα της οικογένειας. Η εμπειρική μελέτη της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής συνήθως έχει ως υποκείμενα γυναίκες εφόσον στην πράξη είναι αυτές που καλούνται, κατά κύριο λόγο, να βρουν τους τρόπους να συνδυάσουν τους πολλαπλούς τους ρόλους και να ανταποκριθούν στις εργασιακές και οικογενειακές τους υποχρεώσεις, ακόμη και στην περίπτωση όπου οι σύντροφοι ή σύζυγοι μοιράζονται μαζί τους πολλά από τα «βάρη» του σπιτιού και της οικογένειας.

Η έρευνα για τη «συμφιλίωση» εργασιακής και οικογενειακής ζωής σε άνεργες ή υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγους εμπεριέχει μian αντίφαση: οι γυναίκες αυτές κατά τη χρονική στιγμή διεξαγωγής της συνέντευξης, ως άνεργες, δεν έχουν επαγγελματική ζωή ή λόγω της περιορισμένης απασχόλησής τους έχουν λίγες επαγγελματικές υποχρεώσεις. Επομένως η διερεύνηση έπρεπε να καλύψει τρεις πλευρές της εργασιακής τους κατάστασης σε σχέση με τον ρόλο τους

1. «Work-life balance», όπως έχει επικρατήσει ο όρος διεθνώς.

στην οικογένεια και τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις: την προηγούμενη εργασιακή εμπειρία για όσες εργάστηκαν στο παρελθόν, τη δυσκολία να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας στην περίπτωση των σποραδικών ή ευκαιριακών απασχολήσεων, αλλά και την απώλεια της εργασίας ή τη μη δυνατότητα εύρεσης εργασίας, ενδεχομένως και λόγω της δυσκολίας συνδυασμού της επαγγελματικής τους ζωής με την οικογενειακή. Θεωρούμε, όμως, ότι όλα τα παραπάνω πρέπει να ιδωθούν επίσης μέσα στο πλαίσιο της σχετικά πρόσφατης θεσμοποίησης των σπουδών και του επαγγέλματος του κοινωνιολόγου στη χώρα μας,² αλλά και σε συνάρτηση με την «αξία» των συγκεκριμένων σπουδών και του αντίστοιχου πτυχίου στην ελληνική αγορά εργασίας.

Οι σπουδές στην κοινωνιολογία, όπως έχουμε υποστηρίξει,³ ολοκληρώνονται με ένα «ασθενές πτυχίο» το οποίο δεν οδηγεί σε ένα συγκεκριμένο επάγγελμα. Ειδικά όσους περιορίζονται στον πρώτο κύκλο σπουδών, επειδή οι συγκεκριμένες σπουδές δεν δίνουν στους πτυχιούχους κάποια συγκεκριμένη «τεχνογνωσία», οι σπουδές αυτές τους οδηγούν συχνά σε θέσεις εργασίας οι οποίες δεν απαιτούν αντίστοιχα ειδική τεχνογνωσία,⁴ όπως είναι οι μη εξειδικευμένες θέσεις στη διοικητική μηχανή του Κράτους. Έτσι φαίνεται ότι η πλειοψηφία των απόφοιτων των τμημάτων κοινωνιολογίας της χώρας μας δεν κατάφερε να απασχοληθεί ποτέ σε αντικείμενα συναφή με την κοινωνιολογία (ερευνητής, καθηγητής κοινωνιολογίας στη μέση εκπαίδευση κ.λπ.) και ετεροαπασχολείται στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα σε θέσεις διοικητικές, σε διάφορες εργασίες γραφείου ή ασχολείται σε κάτι εντελώς άσχετο με τις συγκεκριμένες σπουδές.

Η έρευνά μας βασίστηκε στην υπόθεση εργασίας ότι οι γυναίκες κοινωνιολόγοι προσπαθούν να συνδυάσουν επαγγελματική, προσωπική και οικογενειακή ζωή ξεκινώντας από «μειονεκτική» θέση σε σχέση με τις απόφοιτες άλλων κλάδων σπουδών και ότι η υποαπασχόληση τους συνδέεται με τις συγκεκριμένες σπουδές στην κοινωνιολογία. Επιπλέον, η περίοδος της κρίσης των τελευταίων ετών φαίνεται να επιδείνωσε τις συνθήκες για την συγκεκριμένη επαγγελ-

2. Οι πρώτοι πτυχιούχοι των τμημάτων κοινωνιολογίας στην Ελλάδα αποφοίτησαν στα τέλη της δεκαετίας του '80.

3. Χατζηγιάννη και Κάλλας, 2005.

4. Τσουκαλάς, 1986.

ματική ομάδα, εφόσον έπληξε τις περισσότερες «ευάλωτες» ομάδες εργαζόμενων, όπως είναι οι γυναίκες κοινωνιολόγοι που συναντήσαμε, οι οποίες συχνά έβρισκαν μερική απασχόληση, είτε παραδίδοντας ιδιαίτερα μαθήματα ξένων γλωσσών είτε συμμετέχοντας σε διάφορα προγράμματα ΕΣΠΑ με μικρές συμβάσεις. Οι εργασίες αυτές μειώθηκαν δραματικά κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης.

Προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε, λοιπόν, πώς συνδύαζαν ή συνδυάζουν οι γυναίκες αυτές επαγγελματική, προσωπική και οικογενειακή ζωή, αλλά και ποιές είναι οι συγκεκριμένες δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν για να βρουν δουλειά και ταυτόχρονα να ανταποκριθούν και στις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Παράλληλα εστίασαμε και στη βοήθεια που δέχονται σε αυτή τους την προσπάθεια από το οικογενειακό τους περιβάλλον, την ανάγκη στήριξης από δομές κοινωνικής προστασίας, αλλά και στην «κατανομή» των οικογενειακών βαρών μεταξύ συζύγων. Τέλος, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, τόσο σε σχέση με τη δυνατότητα ένταξης ή επανένταξης στην αγορά εργασίας των γυναικών κοινωνιολόγων, όσο και με τις αλλαγές που έχουν επέλθει στη ζωή των γυναικών αυτών από την οικονομική κρίση που μαστίζει τη χώρα.

1. Οι σπουδές στην Κοινωνιολογία: Επιλογή και περιεχόμενο σπουδών και η «αξία» του πτυχίου στην αγορά εργασίας

Με το συγκεκριμένο σύστημα εισαγωγής στα ΑΕΙ της χώρας (τις πανελλήνιες εξετάσεις και την επιτυχία σε κάποια από τις πολλές σχολές που δηλώνουν συνήθως οι υποψήφιοι/ες στο μηχανογραφικό δελτίο) είναι σαφές ότι αρκετές φοιτήτριες και αρκετοί φοιτητές δεν σπουδάζουν σε σχολές που βρίσκονταν μεταξύ των πρώτων τους επιλογών. Για τις γυναίκες κοινωνιολόγους που συναντήσαμε, αν και για κάποιες η κοινωνιολογία δεν ήταν μακριά από τις πρώτες τους επιλογές, είναι σαφές ότι, σε κάθε περίπτωση, δεν ήξεραν ακριβώς τί αντιπροσώπευαν οι σπουδές αυτές και πού οδηγούσαν επαγγελματικά. Για παράδειγμα για δύο από τις ερωτώμενες για τις οποίες η Κοινωνιολογία ήταν δεύτερη επιλογή, η πρώτη επιλογή ήταν η Σχολή Αστυφυλάκων για τη μία και η Πληροφορική για την άλλη, επιλογές πολύ μακριά από αυτή της Κοινωνιολογίας.

Αντίθετα, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις ερωτώμενων, αν και η Κοινωνιολογία δεν ήταν συνειδητή επιλογή, δεν ήθελαν να σπουδάσουν δηλαδή αυτό το επιστημονικό αντικείμενο, βρέθηκαν να δηλώνουν, μεταξύ άλλων, τη συγκεκριμένη Σχολή τυχαία και τελικά, κατά την πορεία των σπουδών, το περιεχόμενο των σπουδών, τα μαθήματα ή/και οι καθηγητές τους γοήτευσαν και τους κάλυψαν.

«Όχι. Δεν ήταν επιλογή μου. Ήταν το μόνο που δεν ήθελα. Απλώς έτυχε και μπήκα. Εγώ ήθελα μαθηματικά, πληροφορική, τέτοια. Δηλαδή μου άρεσαν πάρα πολύ τα μαθηματικά. Απλώς ... όταν συμπλήρωνα το μηχανογραφικό, λέω 'ας βάλω και κοινωνιολογία'. Είχε υψηλή βάση τότε και βάζαμε με βάση τα υψηλά μόρια. Το πιο εύκολο για μένα θα ήταν να έδινα ένα μάθημα ακόμα την επόμενη χρονιά και να έμπαινα στην ΑΣΟΕ. Δε το έκανα, έμεινα Κοινωνιολογία. Μετά ήθελα να ασχοληθώ με κάτι πιο πρακτικό, δε μπορούσα τα θεωρητικά, αυτό ήταν που με ζόριζε. Αλλά όταν ασχολείσαι ελεύθερα το αγαπάς το αντικείμενο».

Σε αρκετές περιπτώσεις ερωτωμένων η Κοινωνιολογία δηλώθηκε μετά την Ψυχολογία, τα Παιδαγωγικά ή/και τις Σχολές των Κοινωνικών Λειτουργιών, δηλαδή μετά από σχολές κατά κάποιο τρόπο «κοντινές» με την Κοινωνιολογία. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η διαφορά στο περιεχόμενο των σπουδών εντοπίζεται από τις κοινωνιολόγους που ερωτήσαμε, στο ότι, σε αντίθεση με τις σχολές οι οποίες προετοιμάζουν τις/τους απόφοιτους για ένα συγκεκριμένο επάγγελμα (ψυχολόγος, κοινωνική λειτουργός, δασκάλα), οι σπουδές στην Κοινωνιολογία δεν προετοιμάζουν για ένα επάγγελμα, η σχολή Κοινωνιολογίας δεν είναι αυτό που θα λέγαμε «επαγγελματική σχολή».

«Να σας πω δεν ήταν η πρώτη μου επιλογή, η πρώτη μου ήταν αστυφυλάκων, ήταν η δεύτερη επιλογή γιατί μου άρεσε το αντικείμενο... Κοιτάξτε δεν θέλω να μιλήσω γενικά, αλλά εμένα προσωπικά σας είπα δεν με βοήθησε σε κάτι πρακτικό η σχολή. Έμαθα πάρα πολλά πράγματα, άνοιξαν οι ορίζοντες μου, γιατί ήταν ενδιαφέροντα όλα αυτά, αλλά μέχρι εκεί. Εμένα προσωπικά δεν μου πρόσφερε κάτι, μόνο γνώσεις».

Μας δίνεται η εντύπωση ότι, αντί η ευρύτητα του αντικειμένου της Κοινωνιολογίας να εκτιμάται, όπως φαίνεται να συμβαίνει σε άλλες χώρες,⁵ στη χώρα μας δίνεται έμφαση στην έλλειψη σαφούς επαγγελματικής διεξόδου, κάτι το οποίο δεν αναφέρεται μόνο από τις κοινωνιολόγους που ερωτήθηκαν στο πλαίσιο αυτής της έρευνας, αλλά φαίνεται να αποτελεί στη χώρα μας γενική παραδοχή.⁶ Οι αναφορές περί ετεροαπασχόλησης των κοινωνιολόγων είναι συχνές. Η ετεροαπασχόληση φαίνεται να επηρεάζει και την αγορά εργασίας με αποτέλεσμα συχνά να αναζητούνται απόφοιτοι τμημάτων συγγενών προς την Κοινωνιολογία, αλλά όχι κοινωνιολόγοι.

«Δεν υπήρχε πολλή ενημέρωση όταν κάναμε, όταν έκανα εγώ τουλάχιστον το μηχανογραφικό με τι ασχολείται κάθε τμήμα ακριβώς. Ήξερα ότι δεν είναι τόσο πρακτικό όσο ήταν η κοινωνική εργασία. Πίστευα ότι αυτά λίγο μοιάζουν, αλλά τελικά δεν έμοιαζαν... Ήθελα κοινωνικός λειτουργός απλά. Σκέφτηκα να ξαναδώσω, αλλά τελικά δεν ξανάδωσα. Μου άρεσε βέβαια μετά η σχολή, δεν μπορώ να πω ότι δεν μου άρεσε, είχε ενδιαφέρον, ήθελα όμως κάτι πιο πρακτικό. Αυτό ήθελα ακριβώς, δεν ξέρω πώς να σας το εξηγήσω διαφορετικά. Ήθελα να ασχοληθώ με κακοποιημένες γυναίκες, με τις φυλακές, ό,τι κάνει ένας κοινωνικός λειτουργός, πιο κοινωνικό, πιο μέσα στα προβλήματα. Η Κοινωνιολογία δεν ασχολείται τόσο με αυτό, νομίζω ότι είναι πιο θεωρητική και σε άλλα πράγματα».

Αυτή η αναντιστοιχία ανάμεσα στις σπουδές και το αντικείμενο της απασχόλησης στην αγορά εργασίας επισημαίνεται συχνά από τις ερωτώμενες. Αυτήν την αναντιστοιχία θεωρούν ως μία από τις βασικές αιτίες της αδυναμίας τους να βρουν κάποιου τύπου απασχόληση σχετική με τις σπουδές τους, άρα και της υπο-απασχόλησής και ανεργίας τους. Αυτό είναι περισσότερο έντονο στις περιπτώσεις εκείνες

5. Το γεγονός της ευρύτητας των γνώσεων και των δεξιοτήτων τις οποίες αποκτά π/ο κοινωνιολόγος προβάλλεται συχνά στο εξωτερικό ως ένα από τα θετικά στοιχεία των σπουδών και του συγκεκριμένου πτυχίου, με την έννοια ότι επιτρέπει την ενασχόληση με διαφορετικά αντικείμενα και την προσαρμογή σε διαφορετικά εργασιακά περιβάλλοντα (βλ. «Career options for sociology graduates». Στο <https://www.theguardian.com/careers/sociology-degree-career-choices>)

6. Τσουκαλάς, 1986.

που οι ερωτώμενες θέλουν να εργαστούν σε αντικείμενα σχετικά με την Κοινωνιολογία και δεν είναι διατεθειμένες να απασχοληθούν σε κάτι εντελώς άσχετο, κατά την άποψή τους, με το αντικείμενο των σπουδών τους.

«Γενικώς να σας πω την αλήθεια σε όλη μου τη πορεία νιώθω ότι μία δυσκολία ανεύρεσης δουλειάς σχετίζεται και με το αντικείμενο. Γιατί όταν τελειώνεις μια Σχολή θέλεις να δουλέψεις στο αντικείμενο στο οποίο έχεις σπουδάσει και το αντικείμενο της Κοινωνιολογίας είναι λίγο δύσκολο. Ωστόσο αυτό που κατάλαβα με τα χρόνια είναι ότι μπορεί να συνδυαστεί, δηλαδή να είσαι κοινωνιολόγος, να κάνεις κάτι διαφορετικό και να εφαρμόζεις Κοινωνιολογία ακόμα κι αν αυτό είναι ... Δηλαδή ακόμα και στο γυμναστήριο, επειδή δούλευα δύομιση χρόνια στο γυμναστήριο, κατάλαβα ότι ακόμα κι εκεί μπορώ να εφαρμόσω, ας πούμε, κάποια πράγματα γιατί έκανα και πωλήσεις, έκανα και marketing και επικοινωνία και από όλα. Οπότε άρχισα να το σκέφτομαι ότι δεν είναι το αντικείμενο άσχετο, ότι μπορώ να τα συνδυάσω. Στην αρχή όμως υπήρχε μια τέτοια σκέψη για τη Σχολή, δηλαδή, όλοι το λέγαμε ότι δεν θα βρούμε ποτέ δουλειά και τι θα κάνουμε...».

2. Εργασία και οικογένεια για τις κοινωνιολόγους

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας περίπτωσης σχετικά με τη συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής ανέργων και υποαπασχολούμενων κοινωνιολόγων η πρώτη διαπίστωση αφορά ακριβώς τη σχέση οικογένειας και οικογενειακών υποχρεώσεων με την ύπαρξη ή μη κάποιας απασχόλησης. Ενώ είναι σαφές ότι για όλες τις κοινωνιολόγους που ερωτήθηκαν η δημιουργία οικογένειας και η απόκτηση παιδιών ήταν επιλογή και προτεραιότητα, δεν είναι πάντα ξεκάθαρο για τις ίδιες τις ερωτώμενες αν αυτή καθαυτή η ύπαρξη οικογένειας και ιδιαίτερα παιδιών ήταν η αιτία ή το κυριότερο πρόβλημα για τη μη εύρεση κάποιας μονιμότερης και περισσότερο απαιτητικής απασχόλησης. Όλες αναφέρουν ρητά ότι ήθελαν οι ίδιες να μεγαλώσουν τα παιδιά τους τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της ζωής τους. Μερικές εξ αυτών αναφέρουν συγκεκριμένα ότι επι-

θυμούσαν μία «part-time» εργασία ή/και εργασία με πλήρες ωράριο, αλλά μόνο εργασία που θα ήταν συμβατή με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, για παράδειγμα μία θέση στον ευρύτερο δημόσιο τομέα με σταθερό ωράριο, αλλά και γονικές άδειες. Είναι σαφές, βέβαια, ότι τέτοιου είδους εργασία δεν ήταν εύκολο να βρεθεί, τουλάχιστον τα τελευταία δέκα έως δεκαπέντε χρόνια στη χώρα μας με δεδομένο ότι στον δημόσιο, τουλάχιστον, τομέα οι προσλήψεις κατά την περίοδο αυτή ήταν εξαιρετικά περιορισμένες.

«Όχι, δεν νομίζω να έχει αλλάξει κάτι. Το μόνο που άλλαξε ίσως να ήταν οι ώρες ύπνου. Να, ήθελα να κοιμάμαι λίγο περισσότερο για να καταφέρω και τις δουλειές του σπιτιού... Αλλά έχω και τη διευκόλυνση λόγω της πεθεράς μου, όπως προείπα. Οπότε είχα και αρκετή βοήθεια... Ναι, γιατί στις μέρες μας, όπως ξέρετε, έχουν μειώσει πάρα πολύ τους μισθούς. Δεν υπάρχει κάτι σίγουρο. Οπότε προσπαθώ ό,τι δουλειά βρω κάτι που, είτε να έχει συνάφεια, είτε όχι. Βέβαια να είναι μια αξιοπρεπής δουλειά, όπως το θέτει ο καθένας τώρα, για να μπορέσω να ανταποκριθώ και στις ανάγκες, όπως μου θέσατε, για το παιδί. Οπότε να είναι λογικές οι ώρες. Αυτό λέω, να είναι αξιοπρεπής. Να μην είναι πρωί-απόγευμα και να μη μπορώ να ανταπεξέλθω και στο θέμα της οικογένειας».

Στην περιγραφή της επαγγελματικής τους διαδρομής, από τη στιγμή της αποφοίτησής τους μέχρι σήμερα, οι υποαπασχολούμενες γυναίκες κοινωνιολόγοι που μας μίλησαν αναφέρουν συχνά απασχόληση σε ιδιαίτερα μαθήματα γλωσσών ή άλλα ιδιαίτερα μαθήματα ή μικρές διαδοχικές συμβάσεις μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται μεγάλα κενά ανεργίας ή ηθελμημένης μη απασχόλησης, στις περισσότερες περιπτώσεις σε σχέση με την απόκτηση των παιδιών τους. Κάποιες φορές, κατά την περίοδο που δεν απασχολούνται, έρχεται μία εγκυμοσύνη, ίσως όχι τυχαία, και κατ' αυτόν τον τρόπο για ένα διάστημα εκ των πραγμάτων δεν αναζητούν δουλειά και αφοσιώνονται στην οικογένεια και τη φροντίδα του/των παιδιών.

Διαπιστώσαμε, επομένως, ότι, πάρα τις αντικειμενικές δυσκολίες εύρεσης μίας θέσης εργασίας με πλήρη απασχόληση, η υποαπασχόληση ή η μη απασχόληση, κατά την περίοδο που τα παιδιά τους είναι

μικρά, αποτέλεσε, σε ένα βαθμό, και μια «επιλογή» για τις γυναίκες κοινωνιολόγους με τις οποίες μιλήσαμε. Τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν τα ευρήματα αντίστοιχων ερευνών, αλλά και των στατιστικών της αγοράς εργασίας σε σχέση με το είδος απασχόλησης και αντίστοιχα ποσοστά απασχόλησης των μητέρων με μικρά παιδιά σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.

Έτσι, ενώ τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών αυξάνονται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες κατά τη διάρκεια των δύο τουλάχιστον τελευταίων δεκαετιών, η παρουσία στην οικογένεια παιδιών και ιδιαίτερα μικρών (κάτω των 5 ετών) φαίνεται ότι εξακολουθεί να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την απασχόληση των γυναικών σε θέσεις πλήρους απασχόλησης.⁷ Φαίνεται, επίσης, ότι ένα σημαντικό μέρος των γυναικών, ιδιαίτερα σε χώρες όπως η Ελλάδα, όπου το σύστημα της κοινωνικής προστασίας δεν αναπτύχθηκε αρκετά, οι γυναίκες αποσύρονται από την αγορά εργασίας ή καθυστερούν να ενταχθούν σε αυτήν προκειμένου να φροντίσουν τα παιδιά τους.⁸

Στο σημείο αυτό να επισημάνουμε μία σημαντική διαφορά που εντοπίσαμε μεταξύ των νεότερων και των μεγαλύτερης ηλικίας γυναικών κοινωνιολόγων. Για τις μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες κοινωνιολόγους οι οποίες απέκτησαν το πτυχίο τους δεκαπέντε, είκοσι ή περισσότερα χρόνια πριν, το θέμα της ένταξης στην αγορά εργασίας φαίνεται ότι τέθηκε με τελείως διαφορετικούς όρους απ' ό,τι για τις νεότερες συναδέλφους τους. Έτσι, για μία ερωτώμενη, ο σύζυγος ήταν αυτός που ήταν αρνητικός στο να βρει εκείνη μια δουλειά μετά το γάμο, δεδομένου ότι εκείνος εξασφάλιζε στην οικογένεια ένα καλό επίπεδο ζωής με τη δουλειά του και προτιμούσε η γυναίκα του να ασχοληθεί με την ανατροφή των παιδιών τους. Εκείνη, από την πλευρά της, αφού έκανε κάποιες αποτυχημένες προσπάθειες μήπως βρει κάποια δουλειά ως κοινωνιολόγος, περιορίστηκε στο να κάνει κάποια, λίγα, μαθήματα αγγλικών, αλλά και αυτά τα σταμάτησε λόγω των οικογενειακών της υποχρεώσεων (απέκτησε τρία παιδιά). Σήμερα, είκοσι χρόνια αργότερα, μετανιώνει που δεν επέμεινε να διατηρήσει όλα αυτά τα χρόνια, έστω κάποια μερική απασχόληση. Τώρα που τα παιδιά της μεγάλωσαν, αλλά και που δυσκολεύονται οικονομικά λόγω

7. Perrons, 2003.

8. Μουρίκη, 2008.

των επιπτώσεων της κρίσης στη δουλειά του άντρα της, δεν είναι καθόλου εύκολο για εκείνη να βρει κάποιου είδους απασχόληση, εκτός από μικρές πεντάμηνες συμβάσεις για κοινωφελή εργασία στις οποίες προσλαμβάνεται μέσω του ΟΑΕΔ, μετά από περιόδους ανεργίας ενάμισι και δύο ετών, λόγω του γεγονότος ότι είναι τρίτεκνη.

«Δεν πιεζόμουν οικονομικά. Δεν υπήρχε λόγος (να δουλέψω) στην αρχή, δε χρειαζότανε τόσο. Ήθελα να είμαι με τα παιδιά μου. Δηλαδή ήταν επιλογή. Δεν είχα βρει βέβαια και κάποια σχετική δουλειά. Ίσως, αν δεν ήταν τα παιδιά, να είχα ενεργοποιηθεί περισσότερο... θα βαριόμουν. Μετά άρχισε να δυσκολεύει το πράγμα, οπότε και εγώ χρειαζόταν να κάνω κάτι... Αλλά είναι δύσκολο μετά να βγεις πάλι έξω. Λες, πού πάω τώρα;».

Μια άλλη κοινωνιολόγος της ίδιας ηλικίας αποφασίζει γρήγορα να κάνει παιδιά μετά το γάμο και να μην δεσμευτεί με κάποια εργασία πιο μόνιμη μέχρι να μεγαλώσουν κάπως τα παιδιά της θεωρώντας ότι, όταν το θελήσει, θα μπορέσει να βρει κάποια δουλειά που θα της αρέσει και θα την ενδιαφέρει. Θα συνεχίσει να κάνει κάποια ιδιαίτερα μαθήματα, ενώ μεγαλώνει τα παιδιά της, αλλά λίγα χρόνια αργότερα, όταν θα θελήσει να βρει μια απασχόληση με πλήρες ωράριο, θα ανακαλύψει ότι η ένταξη στην αγορά εργασίας είναι πλέον πολύ πιο δύσκολη και ότι ουσιαστικά θα μείνει άνεργη.

Για τις μεγαλύτερες σε ηλικία κοινωνιολόγους φαίνεται ότι οι σπουδές δεν συσχείζονταν αυτόματα με την επαγγελματική ένταξη στην αγορά εργασίας και την επαγγελματική αποκατάσταση. Αποφάσισαν τι θα σπουδάσουν περισσότερο με κριτήριο το ενδιαφέρον για τις συγκεκριμένες σπουδές παρά την «απασχολησιμότητα». Βέβαια οι δυνατότητες απασχόλησης δύο δεκαετίες πριν ήταν πολύ μεγαλύτερες από τις σημερινές στην Ελλάδα της κρίσης. Τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης των τμημάτων Κοινωνιολογίας στο ελληνικό Πανεπιστήμιο, για παράδειγμα, οι απόφοιτοι των τμημάτων αυτών κατευθύνονταν στη μέση εκπαίδευση όπου δίδασκαν το μάθημα της Κοινωνιολογίας.

Ταυτόχρονα φαίνεται από τις αφηγήσεις των γυναικών κοινωνιολόγων ότι ούτε οι σύζυγοι, ούτε οι ίδιες έθεταν ως προτεραιότητα την ένταξη τους στην αγορά εργασίας. Αντίθετα φαίνεται ότι προτεραιότητα αποτελούσε η δημιουργία οικογένειας και η ανατροφή των παιδιών,

ενώ η εργασία λειτουργούσε συμπληρωματικά, στο μέτρο που δεν αποτελούσε εμπόδιο στις οικογενειακές υποχρεώσεις. Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, οι γυναίκες αυτές, όταν μπορούσαν, διατηρούσαν μία μικρή απασχόληση, ως επί το πλείστον κάποια ιδιαίτερα μαθήματα. Όμως και οι αντιλήψεις τους για τον ρόλο της γυναίκας, τις έμφυλες σχέσεις, αλλά και το οικογενειακό μοντέλο το οποίο υιοθετούν είναι περισσότερο παραδοσιακές από ό,τι για τις νεότερες, με την έννοια ότι οι οικογενειακές ανάγκες παραμένουν προτεραιότητα τους με αποτέλεσμα το ζήτημα της ενεργού συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας να περνάει σε δεύτερη μοίρα. Όπως αναφέρει ο Boje συχνά οι οικογενειακές υποχρεώσεις και ανάγκες παραμένουν προτεραιότητα για τις εργαζόμενες γυναίκες σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες με αποτέλεσμα οι γυναίκες αυτές να οδηγούνται είτε στην επιλογή υποβαθμισμένων μορφών απασχόλησης, οι οποίες να συνδυάζονται με τις υποχρεώσεις τους αυτές, είτε στην έξοδο από τη μισθωτή απασχόληση.⁹

Για τις νεότερες κοινωνιολόγους οι δυσκολίες της επαγγελματικής αποκατάστασης ήταν εξαρχής γνωστές, πολλές φορές δε η επιλογή του τί θα ήθελαν να σπουδάσουν γίνονταν με κριτήριο τις δυνατότητες απασχόλησης που διαφαίνονταν στην αγορά εργασίας τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή (παιδαγωγικά, σχολές κοινωνικών λειτουργιών, ψυχολογία, κ.λπ.). Στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι συχνά οι σπουδές στην Κοινωνιολογία υπαγορεύτηκαν στις ερωτώμενες από τους βαθμούς στις εισαγωγικές εξετάσεις. Οι πρώτες επιλογές των κοινωνιολόγων που συναντήσαμε (ψυχολογία, παιδαγωγικά, πληροφορική κλπ) ήταν επιλογές οι οποίες απαιτούσαν καλά αποτελέσματα, υψηλή βαθμολογία, δηλαδή, στις πανελλήνιες εξετάσεις.

Σπουδάζοντας στις σχολές Κοινωνιολογίας οι ερωτώμενες ανέφεραν συχνά ότι είχαν συνείδηση των δυσκολιών ένταξης τους στην αγορά εργασίας σε θέσεις απασχόλησης σχετικού αντικειμένου με τις σπουδές τους, της μικρής «αξίας» του πτυχίου τους για την αγορά εργασίας, αλλά και των δυσχερειών εύρεσης κάποιας «κανονικής» δουλειάς, έστω και υπό μορφή ετεροαπασχόλησης.

Τέλος να τονίσουμε ένα τελευταίο πολύ σημαντικό, κατά τη γνώμη μας, στοιχείο που σχετίζεται με τις σπουδές στην κοινωνιολογία και τον τύπο εργασίας στον οποίο οδηγούν. Είναι σαφές από τις αφη-

9. Boje, 2007.

γήσεις των γυναικών κοινωνιολόγων ότι συνειδητά ή ασυνείδητα, η επιλογή των συγκεκριμένων σπουδών θεωρήθηκε ότι οδηγεί σε θέσεις απασχόλησης συμβατές με τις υποχρεώσεις τις οποίες συνεπάγεται η δημιουργία οικογένειας, θέσεις απασχόλησης κυρίως στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (εκπαιδευτικός, διοικητική υπάλληλος κλπ). Όπως χαρακτηριστικά είπε μια νέα κοινωνιολόγος:

«Όχι, δεν το ήθελα αυτό (βοήθεια από τη μητέρα της). Καθόλου! Καθόλου! Προσπαθώ μόνη μου. Γι' αυτό επέλεξα να δουλεύω και πιο λίγες ώρες. Το επάγγελμά μας με βοηθάει κιόλας. Το είχα σκεφτεί, όταν τη δήλωσα αυτή τη σχολή».

Συμπερασματικά, όσες γυναίκες κοινωνιολόγοι συνειδητά επέλεξαν τις συγκεκριμένες σπουδές δηλώνοντας την Κοινωνιολογία στις πρώτες θέσεις της προτίμησής τους, αλλά και όσες βρέθηκαν να σπουδάζουν σε κάποιο τμήμα Κοινωνιολογίας λίγο πολύ από «τύχη», είχαν εξ αρχής συνείδηση ότι θα ήταν δύσκολο να βρουν κάποια δουλειά συναφή με τις συγκεκριμένες σπουδές, αλλά και ότι οι συγκεκριμένες σπουδές οδηγούσαν σε θέσεις εργασίας (π.χ. εκπαιδευτικοί, υπάλληλοι γραφείου) λίγο πολύ συμβατές, λόγω ωραρίων, αδειών κ.λπ., με τις υποχρεώσεις μιας οικογένειας με παιδιά.

3. Απασχόληση και οικογενειακές υποχρεώσεις.

Οι πολλαπλοί ρόλοι και η οικογενειακή αλληλεγγύη

Φαίνεται να υπάρχει, όπως αναφέραμε προηγουμένως, σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των μεγαλύτερων στην ηλικία και των νεότερων γυναικών κοινωνιολόγων σχετικά με την απασχόληση, με την έννοια ότι οι μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες κοινωνιολόγοι πρόταξαν τη δημιουργία οικογένειας και την ανατροφή των παιδιών από τις ίδιες και δεν ασχολήθηκαν με το να βρουν μία μόνιμη δουλειά, θεωρώντας ότι αυτό θα μπορούσε να γίνει σε ένα δεύτερο χρόνο, όταν τα παιδιά θα μεγάλωναν.

«Όχι, δεν βρήκα δουλειά μετά τις σπουδές μου. Γράφτηκα στην επιτηρίδα και περίμενα. Μετά ακολούθησα τον άντρα μου. Πήγαμε για δέκα χρόνια στη Σκύρο. Όλο το μέγαλωμα των παιδιών

έγινε εκεί. Όταν φύγαμε ήταν πολύ μικρά. Και όσο ήμουν στη Σκύρο, επειδή έχω και πτυχίο Γαλλικών ασχολιόμουν με ιδιαίτερα περισσότερο ή βοηθούσα παιδάκια στο Δημοτικό. Δηλαδή, τίποτα σταθερό και μόνιμο. Δεν κυνήγησα και συστηματικά να βρω δουλειά. Έψαχνα επιφανειακά περισσότερο. Ήμουν εκτός Αθηνών, είχα μικρά τα παιδιά, έλεγα, άσε να μεγαλώσουν λίγο και θα βρω. Είχα ακόμα με την αντίληψη ότι δεν είναι και τόσο δύσκολο».

Οι νεότερες κοινωνιολόγοι, αντίθετα, ενώ παντρεύονται και αποκτούν παιδιά συνειδητά και, παρά τις δύσκολες οικονομικά συνθήκες λόγω της οικονομικής κρίσης, θεωρούν ότι εργασία και οικογένεια δεν είναι ασυμβίβαστα. Είναι αποφασισμένες να προσπαθήσουν να τα συνδυάσουν και φαίνεται να βασίζονται περισσότερο στη στήριξη και βοήθεια των συζύγων τους. Προέκυψε λοιπόν ότι στις νεότερες γυναίκες κοινωνιολόγους υπάρχει πολύ εντονότερη η διεκδίκηση του ρόλου της μητέρας, η οποία ταυτόχρονα είναι και εργαζόμενη και καταφέρνει, παρά τις δυσκολίες, να συνδυάζει επιτυχημένα τους δύο ρόλους. Υιοθετούν, δηλαδή, τελικά ένα μοντέλο λιγότερο παραδοσιακό από τις μεγαλύτερες σε ηλικία συναδέλφους τους και προσπαθούν να συνδυάσουν εργασία και οικογένεια, έστω και αν η εργασία αυτή δεν είναι τόσο απαιτητική. Ακόμη και οι συμβάσεις μέσω προγραμμάτων ΕΣΠΑ ή συμβάσεις κοινωφελούς εργασίας διαρκούν λίγο. Σε κάθε περίπτωση παρατηρούμε ότι το παραδοσιακό μοντέλο με τη γυναίκα υπεύθυνη για την οικογένεια και την ανατροφή των παιδιών και τον άνδρα να βοηθάει επικουρικά είναι ακόμη κυρίαρχο παρά τις διαφοροποιήσεις και τη μεγαλύτερη συμμετοχή των νεότερων ανδρών στην ανατροφή των παιδιών ή τις υποχρεώσεις της οικογένειας. Βέβαια, όμως, η μη ύπαρξη σταθερής απασχόλησης των γυναικών που ερωτήθηκαν συμβάλλει προς την κατεύθυνση της ανάληψης εκ μέρους τους του μεγαλύτερου και ουσιαστικότερου βάρους των οικογενειακών υποχρεώσεων.

Γεννάται το ερώτημα αν η υποαπασχόληση των νεότερων γυναικών οφείλεται μόνο στις «αντικειμενικές» δυσκολίες εύρεσης εργασίας λόγω οικονομικής κρίσης και αντικειμένου σπουδών ή οφείλεται, σε ένα βαθμό, και στη δική τους διστακτικότητα να προτάξουν το θέμα της απασχόλησης ως πρώτη προτεραιότητα και να διεκδικήσουν ισότιμη συμμετοχή με τους συντρόφους ή συζύγους στις καθημερινές ανάγκες του σπιτιού και της οικογένειας.

Στο σημείο αυτό απαιτείται μία επισήμανση: σε κάθε αναφορά των γυναικών κοινωνιολόγων σε βοήθεια για την ανατροφή των παιδιών και τη φύλαξη τους σε καθημερινή βάση, ώστε να είναι δυνατή η αποδέσμευση τους για να μπορούν να εργαστούν, δεν έγινε, σε καμία περίπτωση, λόγος για βρεφικούς και παιδικούς σταθμούς ή νηπιαγωγεία. Οι αναφορές σχετίζονταν πάντα με τη βοήθεια από τις μητέρες ή/και τις πεθερές και δευτερευόντως με την εναλλάξ φύλαξη των παιδιών από τους συζύγους. Αυτό είναι προφανώς αποτέλεσμα της μικρής ανάπτυξης του τομέα της πρόνοιας στη χώρα μας και της συνείδησης ότι η λύση των ιδιωτικών αντίστοιχων δομών είναι οικονομικά δυσβάστακτη, ιδιαίτερα για τις περισσότερες οικογένειες στις οποίες εργάζεται με πλήρη απασχόληση μόνο ο ένας γονιός.

Υπάρχει, όμως, και μία άλλη διάσταση σχετικά με την οικογενειακή αλληλοβοήθεια και, ειδικότερα, τη βοήθεια στην ανατροφή των παιδιών. Φαίνεται ότι, επειδή το κράτος πρόνοιας δεν έχει ποτέ αναπτυχθεί σοβαρά στην χώρα μας, αυτό επηρεάζει και τις αντιλήψεις των ανθρώπων σχετικά με τις ανάγκες τους και τα δικαιώματά τους ως εργαζομένων, αλλά και ως πολιτών γενικότερα. Έτσι το θέμα της φύλαξης των μικρών παιδιών αντιμετωπίζεται σχεδόν πάντα ως προσωπικό θέμα και σχεδόν ποτέ ως υποχρέωση της πολιτείας να προσφέρει αυτή την παροχή στους εργαζόμενους γονείς. Μία συγκριτική μελέτη για την αίσθηση και αντίληψη περί δικαιωμάτων σχετικών με την παροχή υποστήριξης στους εργαζόμενους με στόχο τη συμφιλίωση οικογενειακής και εργασιακής ζωής έδειξε ότι, ανάλογα με το είδος του κράτους πρόνοιας που έχει αναπτυχθεί σε κάθε χώρα, η αντίληψη των εργαζομένων για τα δικαιώματά αυτά διαφέρει σημαντικά.¹⁰

Ένα ενδιαφέρον, κατά τη γνώμη μας, στοιχείο είναι ότι η βοήθεια από τις μητέρες και τις πεθερές αναφέρθηκε από όλες τις ερωτώμενες ως πολύ πιο σίγουρη και ασφαλής λύση από άλλες, όπως η φύλαξη μικρών παιδιών από ένα άτομο εκτός οικογένειας. Μπορεί, δηλαδή, οι νεότερες γυναίκες να θεωρούν ότι μπορούν σε μεγάλο βαθμό να συνδυάσουν την απασχόληση τους με την ανατροφή των παιδιών τους, αλλά παράλληλα φαίνεται ότι στηρίζονται στη βοήθεια της προηγούμενης γενιάς, ίσως όχι μόνο από ανάγκη, αλλά και γιατί θεωρούν

10. Lewis, 2001.

ότι αυτός είναι ο πλέον ασφαλής και σωστός τρόπος για την ανατροφή των παιδιών τους. Ξαναβρίσκουμε εδώ μια άλλη έκφραση του παραδοσιακού οικογενειακού μοντέλου, όπου η φύλαξη και ανατροφή των παιδιών από τους παππούδες θεωρείται ασφαλέστερη και επομένως προτιμητέα. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι ο θεσμός της οικογένειας, με την οικογενειακή αλληλεγγύη και την αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών, να παραμένει ένα μοντέλο καλά εδραιωμένο στην ελληνική κοινωνία, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις και αλλαγές φαίνεται να έχει υποστεί τις τελευταίες δεκαετίες.

Να σημειώσουμε ακόμα ότι, σε όλες τις περιπτώσεις των γυναικών με τις οποίες μιλήσαμε, στη φύλαξη των παιδιών, αλλά και σε άλλες οικογενειακές υποχρεώσεις (π.χ. μαγείρεμα), τους βοήθησαν κάποια στιγμή ή τους βοηθούν συστηματικά στην καθημερινότητά τους μέλη της οικογένειας, κυρίως η μητέρα ή η πεθερά. Η βοήθεια αυτή όχι μόνον δεν αμφισβητείται, αλλά θεωρείται περίπου «αυτονόπη» από όλους, και τις νέες γυναίκες και τις μητέρες, αλλά και τις πεθερές, ανεξάρτητα σχεδόν από την ανάγκη που προκύπτει από την επαγγελματική απασχόληση της νέας γυναίκας.

4. Αναπαραγωγή του παραδοσιακού μοντέλου για τους ρόλους των δύο φύλων στο εσωτερικό της οικογένειας

Μέσα από τις αφηγήσεις των γυναικών, όπως ήδη αναφέραμε, διαγράφεται το κυρίαρχο ακόμη παραδοσιακό μοντέλο με τη γυναίκα υπεύθυνη συνολικά για την καθημερινότητα της οικογένειας (την ανατροφή των παιδιών, το μαγείρεμα, τις δουλειές του σπιτιού κ.λπ.) και τον άνδρα να βοηθάει επικουρικά, κυρίως στη φύλαξη των παιδιών και σε κάποιες δουλειές εκτός σπιτιού. Η υποαπασχόληση των γυναικών που ερωτήθηκαν φαίνεται να συμβάλει προς την κατεύθυνση της μη ανάληψης άλλων ευθυνών εκ μέρους των συζύγων, ενώ οι δυσκολίες συμφιλίωσης οικογενειακών υποχρεώσεων και εργασίας εμφανίζονται κατά κύριο λόγο ως πρόβλημα της γυναίκας.

«Η αλήθεια είναι ότι δεν το σκέφτηκα έτσι (αν θα αντιμετώπισει δυσκολίες με τη δουλειά λόγω παιδιού), αλλά μπορεί να μου προκύψει μεγαλώνοντας το παιδί μου, αλλά δεν το σκέφτομαι

καθόλου έτσι, δηλαδή πιστεύω ότι μπορώ να ανταπεξέλθω, το οποίο βέβαια μπορεί να μην είναι αλήθεια εντέλει και να μη μπορώ με το παιδί. Γιατί με το παιδί δεν ξέρω πως θα μπορέσω να ανταπεξέλθω σε αυτό και δεν ξέρω πως μπορεί να είναι να έχεις παιδί και δουλειά, αλλά όχι δεν το σκέφτηκα ποτέ έτσι».

Ενώ το μοντέλο μένει ουσιαστικά παραδοσιακό, με κάποιες παραλλαγές βέβαια, φαίνεται ότι η ανεργία κάποιων ανδρών τους «πιέζει» προς μία πιο ουσιαστική συμμετοχή στη φροντίδα των παιδιών, του σπιτιού και της οικογένειας γενικότερα. Έτσι, στην περίπτωση που κάποιος σύζυγος είναι άνεργος, κατά την περίοδο που η σύζυγος απασχολείται, εκείνος αναλαμβάνει τη φύλαξη του μικρού παιδιού και κάποιες δουλειές του σπιτιού τις οποίες δεν αναλάμβανε –ή αναλάμβανε σε πολύ μικρότερο βαθμό– όταν δούλευε. Η μη ύπαρξη στενών συγγενών («υποστηρικτικού προσωπικού» όπως το αποκαλεί) σε κοντινή απόσταση ώστε να υπάρχει δυνατότητα κάποιου είδους βοήθειας, φαίνεται να ενισχύει τη συμμετοχή του συζύγου.

«Ναι, έχω ένα παιδάκι, είναι τεσσερισήμισι χρονών, είναι αγοράκι. Κατά κύριο λόγο και λόγω της ανεργίας ο μπαμπάς είναι που φροντίζει περισσότερο για αυτό, να τον πάει στον παιδικό σταθμό να τον πάρει από τον παιδικό σταθμό. Εντάξει εγώ είμαι τα απογεύματα πιο πολύ και κάνω πιο πολλά πράγματα. Ναι, το πρωί τον πηγαίνει στον παιδικό σταθμό, οπότε από το μεσημέρι και μετά είναι στο σπίτι και εκεί είναι πλέον που μοιράζεται το θέμα του παιδιού και γενικότερα της φροντίδας του σπιτιού».

Ακόμη, όμως, και στην περίπτωση των συζύγων που είναι άνεργοι ή/και της έλλειψης υποστήριξης από την οικογένεια, λόγω απόστασης, η κατανομή των οικογενειακών βαρών φαίνεται να παραμένει ανισοβαρής. Ο σύζυγος αναλαμβάνει ένα μέρος από τη φροντίδα του/των παιδιών (φύλαξη, προετοιμασία φαγητού για το παιδί, μεταφορά προς και από το σχολείο) ή του σπιτιού (ψώνια στο σούπερ μάρκετ ή άλλες εξωτερικές δουλειές), αλλά ο συντονισμός και η κύρια ευθύνη του σπιτιού, του παιδιού και της οικογένειας γενικότερα παραμένει γυναικεία υπόθεση. Με την επιστροφή της από τη δουλειά, η σύζυγος «συντονίζει» και ασχολείται με τις παραδοσιακά γυναικείες δουλειές

(μαγείρεμα, πλύσιμο, καθαριότητα σπιτιού κ.λπ.). Βέβαια φαίνεται ότι δεν είναι πάντα μόνο η ανάγκη και ο διαθέσιμος χρόνος –επειδή είναι άνεργοι– που ωθεί τους νεότερους κυρίως άνδρες των ζευγαριών να συμμετέχουν περισσότερο στην ανατροφή των παιδιών ή σε άλλες δουλειές της οικογένειας (ψώνια, μαγείρεμα κ.λπ.). Φαίνεται ότι κάποιοι, νεότεροι στην ηλικία, άνδρες θέλουν, λόγω πεποιθήσεων, να συμβάλουν στην ανατροφή των παιδιών τους και την καθημερινότητα της οικογένειας και του σπιτιού και να μοιραστούν ένα μέρος της ευθύνης της οικογένειας με τις συζύγους τους.

«Με τον Γιώργο είχαμε την ίδια αντίληψη, να μεγαλώσουμε μόνοι μας τα παιδιά, γιατί τα μικρά παιδιά έχουν ανάγκη τους γονείς τους... Από τη στιγμή, όμως, που κάνεις οικογένεια έχεις ευθύνη και για τα παιδιά. Δε μπορείς να τα αφήνεις και να τρέχεις (σε δουλειές). Και περνάνε τα χρόνια πάρα πολύ γρήγορα. Αν δε τα ζήσουμε τώρα που είναι μικρά...».

6. Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην απασχόληση ή την ανεργία των συζύγων και στους ρόλους στο εσωτερικό της οικογένειας

Αναφέραμε ήδη τη μεθοδολογική δυσκολία της διερεύνησης της συμφιλίωσης εργασιακής και οικογενειακής ζωής, όταν απευθυνόμαστε σε γυναίκες κοινωνιολόγους, εξ ορισμού υποαπασχολούμενες ή άνεργες, για τις οποίες ζητήματα, όπως οι πιεστικές συνθήκες εργασίας (δύσκολα ωράρια, υπερωρίες, άδειες, κλπ, κλπ), δεν τίθενται καν. Στις περισσότερες περιπτώσεις των γυναικών με τις οποίες συνομιλήσαμε η υποαπασχόληση ήταν εξ αρχής δεδομένη, διότι στην αγορά εργασίας δεν κατάφεραν να έχουν έστω και για κάποιο διάστημα «κανονική» εργασία (ως μισθωτές π.χ. με ωράριο), είτε διότι, εξαιτίας των οικογενειακών τους υποχρεώσεων, δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις μιας «κανονικής» εργασίας, είτε διότι δεν κατάφεραν να βρουν μία τέτοια εργασία λόγω των σπουδών και των προσόντων τους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιες οι γυναίκες κοινωνιολόγοι με τις οποίες συνομιλήσαμε, από την αρχή της επαγγελματικής τους ζωής εί-

χαν θεωρήσει ότι θα ήταν δύσκολο με το συγκεκριμένο πτυχίο, αλλά και λόγω της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας, να βρουν κάποια σταθερή και «κανονική» δουλειά. Όλες εξέφρασαν την επιθυμία για μία δουλειά στον δημόσιο τομέα, ενώ η εργασιακή τους διαδρομή περιελάμβανε διάφορες part-time ή επισφαλείς εργασίες. Η οικονομική κρίση φαίνεται να ανατρέπει, όμως, ακόμη και αυτή την επισφαλή εργασιακή κατάσταση: η ζήτηση για ιδιαίτερα μαθήματα μειώνεται δραματικά, τα προγράμματα μέσω ΕΣΠΑ επίσης, αλλά ακόμη και για τις μικρές περιστασιακές συμβάσεις απαιτείται εγγραφή στο ΤΕΒΕ, ενώ τα αφορολόγητα ποσά μειώνονται, περιορίζοντας κατ'αυτόν τον τρόπο και το εισόδημα από τέτοιου είδους απασχόληση, επομένως και τη δυνατότητα να απασχοληθεί κάποια γυναίκα για λίγους μήνες. Δεν είναι πλέον συμφέρον να παραμένει εγγεγραμμένος κάποιος σε ασφαλιστικό ταμείο για απασχόληση μόνο λίγων μηνών.

«Νομίζω σε όλους τους τομείς, τα πράγματα έχουν, ας το πούμε, δυσκολέψει, όχι μόνο στον δικό μας τομέα. Είναι ένα γενικότερο φαινόμενο, αυτό της οικονομικής κρίσης που έχει πλήξει όλα τα επαγγέλματα. Απλά πιστεύω ότι λίγο περισσότερο και τον δικό μας τομέα που ήδη ήταν μειονεκτικός σε σχέση με τα άλλα επαγγέλματα».

Η οικονομική κρίση επηρέασε αναμφίβολα, με διάφορους τρόπους και σε διάφορα επίπεδα, τον τρόπο ζωής, την καθημερινότητα των οικογενειών και τους ρόλους ανδρών και γυναικών εντός της οικογένειας. Καταρχήν, επηρέασε αρνητικά την «απασχολσιμότητα» των γυναικών και ιδιαίτερα όσων έχουν και οικογενειακές υποχρεώσεις, ως πιο ευάλωτης ομάδας. Η οικονομική κρίση, όμως, δημιούργησε και ασφυκτικές συνθήκες στην αγορά εργασίας με αποτέλεσμα να επηρεαστούν και να περιοριστούν οι δυνατότητες για απασχόληση κάθε μορφής – μόνιμης, part-time, περιστασιακής απασχόλησης ή απασχόλησης ως ελεύθερων επαγγελματιών, ανδρών και γυναικών. Κάποιοι από τους συντρόφους ή συζύγους των κοινωνιολόγων που μας μίλησαν είναι άνεργοι ή έχουν απασχόληση που επηρεάστηκε και επηρεάζεται σοβαρά από την κρίση (π.χ. υδραυλικά και άλλες επισκευές κατοικιών, κατάσταση χαρτικών) με αποτέλεσμα ακόμη και όσες γυναίκες δούλευαν ευκαιριακά να προσπαθούν εκ νέου να

βρουν κάποια πιο μόνιμη ή πιο σταθερή δουλειά, κάτι που αποδεικνύεται όμως αρκετά δύσκολο.

Είναι εμφανές, επίσης, από τις συνεντεύξεις με τις γυναίκες κοινωνιολόγους, ότι όσο λιγότερο απασχολούνται, τόσο στρέφονται προς την οικογένεια και τον παραδοσιακό τους ρόλο των μητέρων, υπεύθυνων για τη φροντίδα του σπιτιού και την καθημερινότητα της οικογένειας, ενώ η βοήθεια για τη φύλαξη των παιδιών μπορεί να προέλθει μόνο από την οικογένεια, διότι κάθε άλλη αμειβόμενη βοήθεια –παιδικός σταθμός ή άτομο εκτός οικογένειας– στοιχίζει ακριβά στον ήδη περιορισμένο οικογενειακό προϋπολογισμό. Η πίεση, όμως, που ασκεί η οικονομική κρίση φαίνεται να «πείθει» τις ερωτώμενες να υποχωρήσουν και να δηλώσουν διατεθειμένες να εμπιστευθούν τα παιδιά τους ακόμη και στη φύλαξη κάποιου τρίτου προσώπου προκειμένου να βγάλουν από τη δύσκολη οικονομική κατάσταση την οικογένεια. Όπως λέει χαρακτηριστικά μία νέα κοινωνιολόγος η οποία δυσκολεύεται πλέον να βρει, έστω και περιστασιακά, κάποια μικρής διάρκειας σύμβαση στη μικρή πόλη που μένει:

«Αν εύρισκα μία κανονική δουλειά, θα έψαχνα για κάποιον να μου κρατάει τη μικρή μου».

Το ίδιο υποστηρίζει και μία άλλη ερωτώμενη η οποία επέλεξε να μην εργαστεί τα πρώτα χρόνια που απέκτησε τα τρία της παιδιά και θεωρεί ότι οι μητέρες πρέπει να είναι κοντά στα παιδιά τους στα πρώτα τους χρόνια, αλλά αν εύρισκε μια καλή δουλειά θα φρόντιζε να βρει κάποιον άλλον να τα φροντίζει:

«Είναι απαραίτητο να υπάρξει αυτή η δομή. Οι παιδικοί σταθμοί, ας πούμε, για να μπορείς να αφήνεις κάπου τα παιδιά. Όπως κάποια στιγμή που είχαν λειτουργήσει κάποια προγράμματα του ΕΣΠΑ νομίζω επιδοτούμενα. Είχαμε μπει σε ένα τέτοιο για παιδιά. Τελικά.... επειδή εγώ τότε δεν είχα δουλειά, ποτέ δε χρησιμοποίησα κάτι τέτοιο. Και επειδή θεωρώ ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού πρέπει να είσαι κοντά του. Έτσι; Είναι καλύτερα σίγουρα να είναι με τους γονείς του παρά να είναι με.... Βέβαια θα τα άφηνα αν έβρισκα μια πολύ καλή δουλειά. Μια πιο μόνιμη ίσως, που και εμένα να με ικανοποιεί».

Μια άλλη κοινωνιολόγος, η οποία έψαχνε να βρει δουλειές που να σχετίζονται με το αντικείμενο των σπουδών της, είναι διατεθειμένη πλέον να δεχθεί όποια δουλειά της προσφερθεί, ακόμη και πολύ μακριά από το αντικείμενο των σπουδών της.

«Ναι, χειρότερες οι συνθήκες, ναι πάρα πολύ. Παλιότερα θυμάμαι, πριν το 2009 που εγώ δεν είχα αρχίσει ακόμη πάρα πολύ να ψάχνω, οι συμφοιτητές μου βρίσκανε πολύ πιο εύκολα δουλειά από ό,τι μετά το 2009. Όχι μόνο στο αντικείμενο μου, αλλά γενικά, δηλαδή πολλοί γνωστοί μου έχουν βρει δουλειά σε τράπεζες... Τώρα για να μπει σε τράπεζα είναι πάρα πολύ δύσκολο. Τότε μπαίνανε εύκολα... Και μένα τώρα θα με ενδιέφερε, δεν θα είχα πρόβλημα..., θα ήταν πολύ καλά, πολύ ωραία να με προσλαμβάνανε ως κοινωνιολόγο δεν αντιλέγω, αλλά και σε κάποιο άλλο τομέα δεν θα είχα κανένα πρόβλημα».

Τέλος να επισημάνουμε ότι μπορεί, μπροστά στη δυσκολία της «συμφιλίωσης» της εργασίας και της οικογένειας, οι γυναίκες που συναντήσαμε να επέλεξαν να αποσυρθούν από την αγορά εργασίας για να φροντίσουν τα παιδιά τους διατηρώντας κάποια μερική ή ευέλικτη απασχόληση. Όμως το γεγονός της απόσυρσης, έστω και μερικής, από την αγορά εργασίας και η «επιλογή» τους να ρίξουν το βάρος στη φροντίδα της οικογένειας φαίνεται να βιώνεται ως μερική, τουλάχιστον, αποτυχία.

«Αυτό δε σημαίνει, πώς να σας πω, ότι δεν το έχω απωθημένο. Πέστε ότι θα ήθελα να συνεχίσω την δουλειά, θα το 'θελα βέβαια. Αλλά με βάση τις συνθήκες αυτές που είπαμε (ενδιαφέρον αντικείμενο, ωράρια...), να είμαι σε ένα περιβάλλον που να με ικανοποιεί... Πώς να σας πω, θα 'θελα να τα είχα συνδυάσει και τα δύο. Αλλά από τη στιγμή που δεν υπήρχε ένας επαγγελματικός χώρος που θα με ικανοποιούσε, έμεινα με τα παιδιά. Ότι υπάρχει, όμως, ένα απωθημένο, υπάρχει».

Η συχνή αναφορά των γυναικών κοινωνιολόγων στην ικανοποίηση από την οικογένεια, ακόμη και όταν γίνεται φανερό ότι η ύπαρξη της οικογένειας υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας για τη «δημιουργία»

κάποιου τύπου καριέρας, (με την έννοια ότι δεν επεδίωξαν να βρουν κάποια πιο μόνιμη δουλειά κ.λπ.) δεν μπορεί να καλύψει την απογοήτευση των γυναικών αυτών για την αποτυχία τους να ικανοποιήσουν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες. Για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, θα λέγαμε ότι η απογοήτευση εντοπίζεται στο ότι τελικά δεν κατάφεραν να «συνδυάσουν» μια πιο μόνιμη απασχόληση, κάποια καριέρα δηλαδή, με τη φροντίδα των παιδιών τους και της οικογένειάς τους. Η ύπαρξη της οικογένειας και των οικογενειακών υποχρεώσεων βιώνεται τελικά ως ανασταλτικός παράγοντας για την εξέλιξη στη δουλειά και την καριέρα και ως μία προσωπική ματαίωση.

Συμπεράσματα

Μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων που πραγματοποιήσαμε με τις υποαπασχολούμενες κοινωνιολόγους διαπιστώσαμε ότι η υπόθεση εργασίας μας ότι οι γυναίκες αυτές προσπαθούν να συνδυάσουν την επαγγελματική και την προσωπική και οικογενειακή τους ζωή ξεκινώντας από «μειονεκτική» θέση λόγω των συγκεκριμένων σπουδών της και «αξίας» του πτυχίου τους στην αγορά των τίτλων, επιβεβαιώθηκε. Οι συγκεκριμένες γυναίκες θεωρούν ότι οι σπουδές στην Κοινωνιολογία δεν τους προετοιμάζουν για ένα συγκεκριμένο επάγγελμα και ότι το «ασθενές πτυχίο» τους είναι μία από τις βασικές αιτίες της αδυναμίας τους να ενταχθούν κανονικά στην αγορά εργασίας. Οι ίδιες δηλώνουν ότι θα επιθυμούσαν μία εργασία στον δημόσιο τομέα, εργασία συμβατή με τη δημιουργία οικογένειας και την ανατροφή των παιδιών τους, ενώ οι περισσότερες εξέφρασαν και την επιθυμία να δουλέψουν μόνο σε κάποιο αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους, πράγμα αρκετά δύσκολο, όπως αποδείχθηκε από το αποτέλεσμα των προσπαθειών τους.

Οι δυσκολίες που συνάντησαν οδήγησαν τις περισσότερες κοινωνιολόγους στην υποαπασχόληση ή την απασχόληση σε δουλειές ασταθείς οι οποίες επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, αφήνοντάς τες συχνά άνεργες. Μέσα από τις συνεντεύξεις με τις δέκα γυναίκες κοινωνιολόγους που συναντήσαμε φάνηκε επίσης ότι η οικογένεια αποτέλεσε προτεραιότητα στη ζωή τους και ότι η απασχόληση και η συμφιλίωση της με τις οικογενεια-

κές υποχρεώσεις υπήρξε ζητούμενο το οποίο, όμως, δεν κατάφεραν να υλοποιήσουν, διότι δεν κατάφεραν να ενταχθούν κανονικά στην αγορά εργασίας. Η υποαπασχόληση και η ανεργία τους σχετίζεται, δηλαδή, ακριβώς με τη δυσκολία συμφιλίωσης της οικογενειακής τους ζωής με την επαγγελματική τους.

Φαίνεται ότι οι μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες κοινωνιολόγοι επέλεξαν με μεγαλύτερη «ευκολία» να μην εργαστούν ή να έχουν μία μικρή ή ευέλικτη απασχόληση η οποία να συνδυάζεται με την ανατροφή των παιδιών τους, θεωρώντας ότι αργότερα θα μπορούσαν ενδεχομένως να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Οι νεότερες προσπάθησαν να ενσωματωθούν στην αγορά εργασίας αμέσως μετά την αποφοίτησή τους, αλλά οι προσπάθειές τους συνέπεσαν και με την οικονομική κρίση οπότε δυσκολεύτηκαν πολύ περισσότερο από τις παλαιότερες συναδέλφους τους και περιορίστηκαν τελικά στη μερική απασχόληση.

Η δυσκολία συμφιλίωσης ή εναρμόνισης της οικογενειακής τους ζωής με την επαγγελματική τους εκφράζεται συχνά από τις γυναίκες αυτές ως δυσκολία να ικανοποιήσουν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες και βιώνεται ως, μερική τουλάχιστον, «αποτυχία». Είναι όμως παράλληλα φανερό ότι η ύπαρξη της οικογένειας και των οικογενειακών υποχρεώσεων τις οποίες αυτές ανέλαβαν και αναλαμβάνουν, κατά κύριο λόγο, στο πλαίσιο του παραδοσιακού οικογενειακού μοντέλου υπήρξε ο κύριος ανασταλτικός παράγοντας για τη «δημιουργία» κάποιου τύπου καριέρας για τις γυναίκες αυτές. Τέλος, να αναφέρουμε ότι, σε όλες τις περιπτώσεις των γυναικών κοινωνιολόγων με τις οποίες συνομιλήσαμε, το παραδοσιακό μοντέλο για τους ρόλους των δύο φύλων στο πλαίσιο της οικογένειας φαίνεται να είναι αυτό που καθορίζει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την κατανομή των οικογενειακών υποχρεώσεων μεταξύ των συντρόφων ή συζύγων, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου, λόγω της ανεργίας, οι άνδρες σύζυγοι δεν εργάζονται.

Βιβλιογραφία

- Alipranti-Maratou, L. and Nikolaou, A. (2011). Reconciliation of work and family in Greece: policy responses and dimensions of public debate. In E. Addis et al. (eds), *Gender and wellbeing: the role of institutions* (pp. 201-219). Aldershot: Ashgate Publications.
- Boje, T. (2007). Welfare and work. The gendered organization of work and care in different European countries. *European Review*, 3, pp. 373-395.
- Crompton, R. and Lyonette, C. (2006). Work-life 'balance' in Europe. *Acta Sociologica*, 49 (4), pp. 379-393.
- Fagnani, J. and Letablie, M. Th. (2004). Work and family life balance: the impact of the 35-hour laws in France. *Work, employment and society*, 18 (3), pp. 551-572.
- Fagnani, J. et Letablie, M. Th. (2003). Qui s'occupe des enfants pendant que les parents travaillent?. *Recherches et Prévisions*, 72, pp. 21-35.
- Lewis, S. and Smithson J. (2001). Sense of entitlement to support for the reconciliation of employment and family life. *Human Relations*, 54 (11), pp. 1455-1481.
- Perrons, D. (2003). The new economy and the work-life balance: Conceptual explorations and a case study of new media. *Gender, Work and Organizations*, 10 (1), pp. 65-93.
- Symeonidou, H., Mitsopoulos, G. and Vezyrgianni, K. (2001). *The division of paid and unpaid work in Greece*. WORC, European Network on Policies and the Division of Unpaid and Paid Work.
- Κολοβού, Ε. (2010). *Συμφιλίωση εργασιακής και προσωπικής ζωής των γυναικών: μελέτη περίπτωσης για τις γυναίκες εκπαιδευτικούς*. Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής, Ρόδος.
- Κορωνάιου, Α., Πρεπούδης, Χ., Σιώτου, Ι. και Τικταπανίδου, Α. (2006). *Ο ρόλος των πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής – προσωπικής ζωής*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (επιμ.) (2002). *Οικογένεια και κράτος πρόνοιας στη νέα χιλιετία*. Αθήνα: Gutenberg/ΕΚΚΕ.
- Μουρίκη, Α. (2008). *Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογένειας και επαγγελματικής ζωής*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).
- Πετρόγλου Π. και Δημητριάδη, Μ. (2002). *Οδηγός καλών πρακτικών για το συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.

- Στρατηγάκη, Μ. (2004). Η απασχόληση των γυναικών: ανάγκη ή επιλογή;. Στο Λ. Μουσούρου και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις* (σελ. 227-250). Αθήνα: Gutenberg.
- Στρατηγάκη, Μ. (2007). *Το φύλο της κοινωνικής πολιτικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Συμεωνίδου, Χ. (2006). Η κατανομή της απασχόλησης στην αγορά εργασίας και το νοικοκυριό: αποτελέσματα πανελληνίας έρευνας. Στο Σ. Κονιόρδος, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη και Ρ. Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Κοινωνικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα* (σελ. 413-448). Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Τσουκαλάς, Κ. (1986). *Κράτος, κοινωνία, εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Χατζηγιάννη, Α. και Κάλλας, Γ. (2005). Εκπαιδευτικό κεφάλαιο και πρόσβαση στην αγορά εργασίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116, σελ. 141-166.

